

Kornelija Farago

POETIKA PROMENA PROSTORA I KULTURALNA NARACIJA

(Putešestvjujuće forme razumevanja)

„Ali da bih zaista razumeo, morao sam da posegnem za formom putovanja u kojoj se ostvaruje ono što Virilio naziva estetikom nestajanja“.

Žan Bodrijar

Kao polazišna tačka možda bi mogla da posluži okolnost da put i metaforika puta od početaka duboko određuju evropsku kulturnu samosvest. Sintagma „dijalektičkog putovanja“ javlja se već u platonovskom mišljenju, kao metafora filozofske samorefleksije. Ako se linijom ovog mišljenja, a jednim velikim skokom, primaknemo kraju Srednjeg veka, neizostavno moramo pomenuti metafizički ustrojeno mišljenje Viljema Okema (*William Ockham*) koji čoveka predočava kao svetskog putnika (*viator mundi*). Nastavimo li u tom smeru, čak ni u ovako grubim potezima skiciranom pregledu ne možemo da prenebregnemo, na primer, motiv „velikog putovanja“ koji igra izuzetnu ulogu u tumačenjima modernih shvatanja progrusa, ili pak spoj pojma metode i metaforike putovanja u dekartovskoj konцепцији²⁰, u kojoj je naglasak na neizvesnosti životnih puteva (*ignotus vias*), na njihovoj nesigurnosti i na mogućnosti izbegavanja stranputica.

Naravno, posebno pažnju bi zaslужila i metaforika puta u Hegelovoj (*Georg Wilhelm Friedrich Hegel*) filozofiji i, unutar nje, upotreba faustovskog motiva putovanja, kao i hajdegerovsko (*Martin Heidegger*) shvatanje bespuća, odnosno njegovo tumačenje mišljenja kao puta.

U smeru smelo pokretnog, vazda mobilnog, nikad mirujućeg razmišljanja vodi nas, međutim, ona teza po kojoj Fukoovo (*Michel Foucault*) specifično „skitalačko razmišljanje“ karakteriše gest izmicanja, skretanja, jedna takva formacija puta koja „izbegava podmuklost identifikacije, i izuzima sebe od označavanja fiksirane „pozicije“.²¹ I opet jedan posve drugačiji aspekt otvara Blumenberg (*Hans Blumenberg*) kad, govoreći o metafori kao jezičkoj formi zaobilaznih puteva, kaže da „možemo egzistirati krećući se samo zaobilaznicama. Kad bi svako izabrao najkraći put, samo bi jedan mogao i da stigne“²².

²⁰ „Sa semantičko-istorijskog stanovišta utemeljenje metode jeste osamostaljeni bočni rukavac metaforike puta i putovanja, a tu metaforiku je za novo doba otkrio tek pre nekoliko godina Francis Bejkon (Francis Bacon) s motivom velikog putovanja.“ Ralf Konersmann: *A szellem színjátéka. Történelmi szemantika mint filozófiai jelentéstörténet*. (Ralf Konersman: Igrokaz duha. Istorijksa semantika kao filozofska istorija značenja.) Budapest, 2003. str. 89.

²¹ Ibid, str. 105.

²² Ibid, str. 176.

Ono što nam se čini izvesnim: putovanje je, u tradicionalnom smislu, posredovanost – put od-vodi odnekud, odnosno, do-vodi nekud – put je i kao skretanje, i kao zaobilaznica neka vrsta usmerenja, putovanje prepostavlja pokretljivost, od-stupanje, ili promenu čak i u nepomičnosti, odnosno napuštanje maločas pomenute fiksirane pozicije. Suočava nas sa nepoznatim, stranim, pa stoga i rizičnim aspektima, i pridaje snažne akcente svemu što još nije otkriveno, spoznato, i što čeka da tek bude u „mape ucrtano”: u tom smislu priče o putovanjima organizuju oni mehanizmi koji, zapravo, pobudjuju stanja iščekivanja. Forma puta koja je utkana u proces razumevanja uvek je individualno širenje jednog čvrsto fiksiranog i relativno uskog horizonta, prekoračenje i, ujedno, precrtyavanje, preinačavanje njegovih granica. Dislokacijski poetički postupci opisa putovanja su u stanju da najupečatljivije predoče egzistencijalni doživljaj interkulturnosti, i da iskustvo tuđinštine promovišu u narativno-teorijska pitanja. Ritualni postupci prelaženja puteva su najsmelija misaona kretanja, savršeno pogodni za metaforična predočavanja tokova sećanja, i obrnuto. Putopisni diskurs uspostavlja takav višedimenzionalni prostor u kojem se prevodenje tumači kao specifična kulturna praksa.²³

Samo uzred: putovanje, „biti na putu”, jeste antropološka determinanta, ukoliko su samo čoveku poznati putevi i bespuća, poznati strahovi od promene pravca ili gubitka orijentacije, opaka iskustva skretanja na stranputicu. Mada je i čovek samo s jednog aspekta putujuće biće (*homo viator*), s drugog aspekta je pak – a to je u pogledu narativnih iskustava potešestvujuščih formi razumevanja bar toliko bitno – kontinuirano nastanjeno biće (*homo intra dominium*). U tom kontekstu, dakako, *homo viator* je taj koji je prevashodni nosilac ideja interkulturnosti, dok se postojani boravak u istom mestu, postojana privrženost domu, temelji na dešavanjima unutar vlastite kulture, i to je teren „za mesto vezanih dobrih osećanja”, dakle, jedna takva duhovna baza iz koje – kako se izrazio jedan narator Đerđa Konrada (György Konrád) – izbjiga „intimna mitologija vezanosti za rodnu grudu”. Prema tome, urođenik, kao kulturna figura meštanina, i interkulturna figura putnika, jesu dva različita aspekta jedne te iste formacije. Iz ugla postkolonijalnih poetika dobro se može uočiti i to, kako „urođenicima” koji ne napuštaju svoja staništa, takoreći u kuću dolaze interkulturna iskustva, i to prevashodno konfliktnog karaktera.

(*Skriveni putevi samorazumevanja i čitanje predela*) U tradicijama naše kulture narativa putovanja je arhetipski teren traganja za putevima i unutrašnjim preobražajima: putnik koji iskorači iz dimenzija identiteta mesta, okolnih objekata, mesta, prostora, dakle, iz orientacionog kruga zavičajne tradicije, dospeva na njemu nepoznate sintaksičke i semantičke nivoe kojima vladaju konteksti značenja nekog Drugog. Čini se posve evidentnim da dislociranost, percepcija distance, poetike promenljivih kulturnih prostora uobličavaju sve novije i novije doživljaje razumevanja i, dakako, samorazumevanja.

U svome delu *Putovanje u Istambul*²⁴ Josif Brodski svako pojedino putovanje, kako kaže, svako vodoravno premeštanje, shvata kao prostornu formu samopotvrđivanja, samo-

²³ A fordítás mint kulturális praxis, ed. Tímea N. Kovács. (Prevodenje kao kulturna praksa, ed. Timea N. Kovač), Pécs, 2004.

²⁴ Josif Brodski: Putovanje u Istambul. Republika, 1988/5-6. str. 89.

afirmacije. I zaista, gotovo da i ne postoji takvo samo-pisanje, samo-opisivanje ili takva auto-fikcija koja ne bi tragala za odgovarajućim metaforama i koja, slično filozofskom mišljenju, ne bi stavila u pogon putešestvujuće tropičke funkcije jezika, u cilju da uboliči svoj odnos prema samorazumevanju posredstvom Drugog, prema poetičkim mogućnostima samo-stvaranja, prema putovanju – shodno našim tradicijama – kao jednom od mogućih instrumenata prepoznavanja i sticanja identiteta.

Svi žanrovi koji su se bilo kad u istoriji dotali u elementu putovanja, često su iznova promišljali svoje uloge u pogledu puta, putovanja, putopisa. Nije svejedno, rekli bismo, da li čitanje predela kreira „ja“ i, samo u tom čitanju, samoga sebe, ili formacije predela i kulturne figure predočavaju čitanje „ja“ i, samo u tome, samoga sebe. Od kada se čini da je putopis „roman o sebi“²⁵, iskazivanje polikulturaliteta više nije osnovna vrednost teksta, već je to „ja“ kao međuprostorni, interkulturni, specifično politopički produkt. Od tog momenta istorija puta, mada je i nadalje istorija situiranja novog kulturnog iskustva u odnosu na vlastito mišljenje, kao da se više ne urušava pod teretom značenja kulture i kao da više nije toliko nepodnošljivo teška. Protiv procesa usitnjavanja „ja“, njegovog rastakanja na puto-pise, puto-slike, mogla bi, kao odbrana, zapravo da posluži velika kulturna narativa.

Moguće je navesti više podudarnih mišljenja o tome, da je svaki putopis, zapravo, dvojno putovanje, da je on ujedno i stvarno, i mentalno, da putevi govore o translativnosti samoiskazivanja, te da vode unutra, moglo bi se reći, ka uzvisinama samospoznavanja. Putni pravci, poput crta lica, iscrtavaju obrise samorazumevanja, „vidljiv je samo prozor na nevidljivo“. Među dobro odabranim citatima neizostavno bi se našao i onaj po kojem svaki put vodi prema „Alpima samospoznavanja“. „Onaj ko putuje po dalekim zemljama, proputovaće i svoju dušu. Taj dodatni dobitak je najvažniji.“²⁶

Biografska tradicija putopisnog tipa koja se segmentovano približava naraciji života, nastanak „ja“ učitava u onu mrežu percepcija, informacija, imaginacija, osećanja, nameru, saznanja i odluka koja je stranog konteksta. Pojedinačni identitet se utemeljava u dvojnosti percepcije distance i iskustva tudinštine. Slike o sebi samome se razvijaju u interakciji sa atribucijama tudinštine i neprestano se preobražavaju. Čini se da vreme biva naprsto isključeno kad se etape života određuju geografskim tačkama. Ako ipak nije isključeno, ono se povezuje s istorijom i istorijom kulture, i pri tom se geografiji stavlja u zadatak da se vezuje za postojeće.

(Na tudinštinu usredsredjene varijante percepcije sveta) Kad Andrej Plešu (Andrei Pleșu) piše o tim aspektima, zov daljine, zavodljivost tudinštine, privlačnost drugosti naznačava kao jednu od osnovnih tema evropskog sveta, štaviše, imenuje ih kao organizacione principe koji tom svetu pridaju karakteristične crte i smatra da je „apodemija oduvek deo lica Evrope“, odnosno njenog samoidentiteta. „Upreti pogled u horizont, i ne mareći ni

²⁵ Tezu Jovana Dučića (putopis je „roman o sebi“) citira Slobodanka Peković: Putopis – uslovljenošt žanra. In: Knjiga o putopisu. Beograd, 2001. str. 14.

²⁶ Istvan Bitskei citira Đulu Ilješa (István Bitskey, Gyula Illýés). In: Hungáriából Európába. Utazó magyarok a kora újkorban. (Iz Hungarije u Evropu. Mađarski putnici u ranom Novom veku). Debreceni Disputa, 2000/4-5, str. 4, 11.

za kakvu očekivanu korist, spojiti smelu avanturu sa čežnjom za kontemplacijom – to je takav način bivstvovanja koji briše sve razlike između Odiseja i Kolumba, i oštro osvetljava jednu od specifičnih crta evropejstva, a to je svakog interesa lišena radošću istraživanja predela iza vlastitog horizonta²⁷ – piše Plešu – i pri tom smatra, a na to treba takođe da obratimo pažnju, da je krajnji čas da razmislimo i o Penelopinom evropejstvu.

U svetu njegovih razmišljanja, narativu putovanja moguće je tumačiti u tri varijante: jednu određuju čist nagon za putovanjem, privlačnost horizonta, ideja traganja i radošću ispunjeni doživljaj stranog sveta, drugu markiraju egzistencijalna nužnost, odbojna prisnost i uvrežena apodemija, dok treću uslovjavaju acedija ili odsustvo svakog horizonta, odbijena prisnost, melanolholija, „krivulja neuroze”, depresija, utučenost. Ova potonja je originalna verzija putovanja bez horizonta: nije reč o dijalogu sa dalekim, već naprotiv, reč je o birokratskom brisanju udaljenog, kao suvišne metafore.

Međutim, o kojoj god varijanti da je reč, u središtu putešestvijuščih formi razumevanja uvek se nalazi jedna takva višedimenzionalna prostorna praksa koja na budućnost otvorene dimenzije procesa razumevanja vezuje za mitologeme drugosti, za stranu kulturu, za strane elemente prostora, za svet stranih imena, za „krute označivače” divergentnih identiteta, kako kaže Liotar (*Lyotard*). Na šta se otvara perspektiva „putnika”, to se iz drugog ugla ne može videti.

Gotovo je paradigmatičan način na koji jedna rečenica Šandora Maraija (Sándor Márai) u knjizi *Tragom Bogova*, snagom upadljivog nagomilavanja predočava da bivstvo, kao iskušto, za putnika može jednoznačno da se otkrije u iskustvu stranog, tuđeg, drugog, ali i to, da „daljinu, udaljeno – kao priznato božanstvo kulta putovanja” – nikad ne ograničava ishod bilo kakve apstraktne težnje.

„Ekspresni voz ulazi u Marsej, kolima se potom prevezеš sa stanice u hotel, tiho je, noć je, u pustom holu žubori fontana. Sve je to samo zanos, omama, jer je sve udaljeno; počinjem da dišem, izlazim na ulicu, noć je vrela, ulice su bučne; ave, nepoznati grade, tudi slete, ave, sve što je strano; prepun sam dobre volje, topi se u meni uzdržanost prema tudinštini, hoću da upoznam, da se približim, da dotaknem ovaj sumnjivi, topli, drugačiji život.” (*Tragom Bogova. Roman jednog putovanja*. Budapest, 1937. str. 13)

To što u citiranom odломku momenat približavanja, doticanja zavređuje punu pažnju, postaje jednoznačno kad pročitamo i naredne rečenice o vizuelno-dinamičnoj prostornosti grada stvorene komponovanjem tangentnih odnosa, „dodirnih” površina. Spoj ta dva teksta iz odnosa doticaja i dotaknutosti razvija figuru putnika, njegovu osobenu kulturu opštenja i uzdržanosti:

„Prolaziš gradom. Dotiču te neke kuće, lice jedne žene, jedna česma, portal jedne crkve. Gusta, zasićena žega. Prolaziš gradom. Dotiču te neke kuće, i bezglasno te okrzne milion nepoznatih predmeta; samo te dotaknu i odmah potom zaostaju iza tebe; ti produžiš, nervozni pelegrin, putešestvenik; dopuštaš da te dodirnu obrisi nekolicine predmeta, stvorova, da te taknu i da odmah potom iščeznu: srce ti je teško, ali se ipak smeši. A zatim, pre nego što ćeš da se vratiš sa ove lagane šetnje u pozitivitet hotela: imaš utisak

²⁷ Andrei Plešu: *Túllátni a szemhatáron*. In: *A madarak nyelve*. (Andrej Plešu: Baciti pogled iza horizonta. In: Jezik ptica), Pécs, 2000, str. 200-209.

da si dobio titulu: ti si putnik. (...) Prolaziš stranom zemljom: Ti, Čovek na Proputovanju.” (Sándor Márai: *Heidelbergi domb*. In: Tájak, városok, emberek. – Šandor Marai: Hajdelbeški brežuljak. In: Predeli, gradovi, ljudi. Budapest, 2002. str. 7)

Ovaj odlomak s neobičnim stilističkim akcentima predstavlja jednu takvu zamisao koja suštinu tudinštine fiksira u tangencijalnosti i pridaje Čoveku – s velikim početnim slovom – ekvivalentu putnika, atitudu ispunjenu prolaskom, odlaskom, promicanjem. Na taj način postaje proputovanje temeljna forma ljudske egzistencije, postaje obuhvatna metafora njegovog ovozemaljskog boravka.

Jedna od perspektiva koja je u stanju da izrazi stanje prolaznosti, privremenosti, nepo-stojanosti, svakako pripada „tranzitnom putniku”, ukoliko je on taj za koga put nije ništa drugo no serija krajne dinamičnih prekoračenja. U tu dinamiku interkulturnalno polje hotela upliće svoja hronotipska značenja. Tangentni karakter percepcije i pozicije tranzitnog putnika možda ponajviše izražava ipak doživljaj brzine, jurnjave: „pobeda površine i čiste predmetnosti nad dubinom čežnje”, „površnost čistog predmeta”. „Jurnjava čini stvari nevidljivim, prozirnim i poroznim.” Bodrijar (Jean Baudrillard) o jurnjavi govori kao o „atraktivnoj formi amnezije”.²⁸

Ako bolje razmislimo, u tangentnosti, u onom kompleksu značenja koji bi mogao da bude okarakterisan kao „sve primetiti, sve izbrisati”, na delu se zapravo zatiče osobena sloboda stranca. Narativno iskustvo one slobode koja do izražaja dolazi u tudinštini, pri-lično je višedimenzionalno. Na primer, jednog od junaka kratkog romana Gabora Šeina (Gábor Schein: *Lázár!* Budapest, 2004. str. 109.) prvo putovanje na Zapad suočava s iskustvom jezičke drugosti koja se ispoljava kao doživljaj slobode: „Progovorio je na ma-darskom, i to je razočaralo Petera koji je tada prvi put imao osećaj, a taj osećaj je kasnije često doživljavao, da ga strano okruženje, strani govor, oslobađa.”

Evo i ekvivalenta ovog doživljaja, u drugačijem tematskom kontekstu, iz *Pariske kiše* Andraša Hevešija (András Hevesi): „Koliko je zamamno lepo živeti u svetu u kojem se za čoveka ne lepe njegovi postupci, nego pucaju kao mehurići od sapunice. Slobodan sam!... Mogao bih u svakom trenutku da se ponovo rodim.”

(Komparativna komponenta) Putovanje, kao specifično međuprostorno i interkulturnalno razmišljanje, pomoću naglašeno komparativne percepcije stvarnosti, uči nas da se ori-jentišemo u analogijama, uobičjava postupak kulturnog prevođenja u kojem do izražaja dolazi i tudinski karakter sopstvenog: „Ako je J. hteo da identifikuje jednu minhensku knjižaru, antikvarnicu, most, reku, crkvu, tražio je za sve te stvari mađarski ekvivalent. Po mogućnosti takav, kojem je slično mogao sa sličnim da uporedi. Pomišljala sam ponekad, koliko toga je podudarno u prizoru dva pejzaža. Koliko su međusobno slična dva strana krajolika. Onaj strani, i mađarski – uobičjava svoje misli naratorka Pejzažnih vežbi (Uvežba-vanje stranih pejzaža. Etide za nesporazume. In: Noemi Kiš: Pejzažne vežbe [Noémi Kiss: Tájgyakorlatok. Budapest, 2003. str. 11.]), a pri tom i metaforiku putovanja, i odnose slično-sti, proširuje na jednu ljubavnu vezu u kojoj muškarac i žena vlastitu i usvojenu kulturu povezuju kao elemente jednog poređenja. „Poređenje sličnoga sa sličnim bilo je uvek prisutno. Zbližili smo gradove. Poređenje, poredivost nas dvoje bila je osnova izleta kao

²⁸ Citati iz knjige Žana Bodrijara Amerika (Jean Baudrillard: Amerika), Budapest, 1996. str. 13. i 17.

i dokumenata načinjenih o tim izletima.” (Isto, str. 15.) Suočavanje lokaliteta otkriva jedno zajedničko pripadništvo, plodotvoru konstituciju „ja” i onog „drugog” u više značnosti „zajedničkog putovanja”. „Nas dvoje, J. i ja, iscrtali smo čitavu jednu mapu. Muškarac i ja. Ako bih uzela u obzir samo one puteve na ovoj mapi koje smo zajedno prošli, na njoj bi se našao ucrtan veliki deo Srednje Evrope.” (Isto, str. 8.). Lokalni doživljaji, narativni momenti, atmosfere, na stranca deluju kao energija koja oblikuje prostor: „Mapa je, konačno: bezbroj naziva, sklad vodotokova i brda, uzrok i posledica, arsenal hiljadu raspoloženja i očaravajućih priča, damar srca i udarac konjskog kopita...” „...a mi, J. i ja, samo smo stranci u ovom bogatom pejzažu”.

Na značenjskom horizontu putovanja neminovno se javljaju pitanja sećanja i opisivosti. Iz retrospektivno-priredivačke pozicije, koju uspostavlja tekst, vidljiv ostaje samo jedan, od prvobitnog divergentnog put – naime, opisani put, vreme puta, perspektive pejzaža i nekadašnja, još neuobičena osnova doživljaja, ne pokazuju podudarnost: „Tražimo okvir, sistem, način na koji će, jednom, da se konstituiše materija, građa putovanja. Kad sam mu pričala o svojim putovanjima, čutao je, rekao je samo toliko, i to veoma šturo, da dobro promislim put koji sam prešla, da uskladim, pre nego što prionem da ih opišem, prostor i vreme, jer to će već biti jedan sasvim drugi put, drugačiji no što bi onaj prvo bitni bio.” (Digitalni bedecker. Noemi Kiš: ibid. str. 60.)

Pripovedanje teži uspostavljanju paralela između pisma, putovanja i strukturisanja rečenice, deklarisanjem jednog pogleda lišenog i formalnosti, ali i kôda iskrenosti. „Do kraja sam u napetom tempu tražila izlaz iz bespuća pisana. Uspevalo mi je da sačinim pasuse tako što sam sačuvala često krajne spontane beleške. Razmišljala sam bez ikakve forme, iskrenost nisam smatrala nikakvim merilom, radije sam svojim rečenicama pratila trag, ritam puteva, način postupanja”. (Obrušavanje. Grupno putovanje na Istok. Noemi Kiš: ibid. str. 73.)

(Apstrakcija putovanja) U prozi, koja stupa u fikciju putovanja, svoju formu ne traži uvek samo materijalno putovanje, već ponekad tome teži i sâm odnos prema izmeštajućem, dinamički shvaćenom topisu puta: motivom puta, ikoničkom slikom puta postulirati, dakle, jedan pravac kretanja, izmislići jedan proces kretanja, izgraditi jedan model, istupiti s jednim sistemom uzajamno uslovljenih odnosa u kojem realni prostori mogu da budu prevedeni u utopiju. Ne razmišljati, dakle, prostorno i na situativan način, već modelirati procese, spajati ili pak razdvajati ovakva ili onakva strujanja. U jednom takvom nestabilnom, vazda preuređenjima sklonom sistemu mogu se doživeti prelazni oblici iskustva bivstovanja, ukrštanja i preseci, u njemu su preglednije prohodnosti, i mnogo je prepoznatljivije, konačno, gusto tkanje posve intimno-misaone mreže prostora. Sve što se pojavljuje kroz apstrakciju putovanja, deluje izražajnije, „sve što može da se shvati prirodnim kosmogničkim damarom puta”, jeste izražajnije od statičnih situacija, izolovanih, ukrućenih pejzažnih formi, urbanih aspekata prostora. Jedino slika prostora, rođena iz apstrakcije raznih formi putovanja, jeste u stanju da predoči beskraj beskraja:

„Uživao je u reči „put”. Nikada ova reč u njemu nije pobudila slike drugih predela, o putovanju nije mislio kao o zadovoljstvu, zaboravu, otkrivanju nepoznatih ulica, trgova, prolaza, nisu ga zanimali ni gradovi ni ljudi, zanimale su ga linije, preseci, putanje. Pozna-

vao je karte rečnih plovnih puteva dalekih zemalja, poznavao je karte podzemnih železnica gradova u kojima nije bio i u kojima nije ni želeo da bude, gledao je i upoređivao te karte, činio od njih jednu veliku kartu svih postojećih putanja i sanjao o tome kako će tim putanjama kliziti na zaustavljajući se. Damjan je želeo bekstvo." (Dragan Velikić: *Danteov trg*, Beograd, 1998. str. 13.)

(*Prisustvo kao prispeće*) Posebna mogućnost putešestvijušćeg oblikovanja dolazi do izražaja kad iz romana ili drugih žanrova putešestvijušćeg teksta diskursi tipa „biti tamo” bivaju potisnuti tipovima diskursa „stići tamo” odnosno, tipa „biti večno na putu”, dakle, onih vrsta osobenih diskursa koje su pri neprestanom udaljavanju istovremeno i u neprestanom primicanju. Putovanje je „višeslojna i obuhvatna metafora”²⁹ narative Mikloša Meselja (*Miklós Mészöly*), čija u beskraj protegnuta verzija zapravo onemogućava doživljaj prispeća, ali i doživljaj preokreta, povratka, i promoviše „usputnost”, odnosno stalni boravak na putu u „neprestano prispevanje”. Kao što se izrazio Šaul, jedan od Meseljevih junaka: „Ponašam se kao čovek bez zavičaja, i srećan sam samo na putu.”

Putovanje, kao klasičan autobiografski topos asimiliše u sebe neke aspekte samorazumevanja identiteta, i u romanu Gabora Nemeta *Jesi li ti Jevrejin?* (Gábor Németh: *Zsidó vagy?* Bratislava, 2004. str. 140.) doživljaj sreće dovodi se u vezu s putovanjem. Štaviše, semantiku „boravka na putu” proširuje i na iskustvo „boravka kod kuće”:

„Sedimo na stražnjem sedištu, na putu između Milana i Lugana. Spava mi se. Ponekad mi u lice blesnu farovi kola koja nam jure u susret. Srećan sam. Ne znam još, zapravo, kuda jurimo. Sve je to trajalo otprilike pola minuta, i već sedamnaest godina pokušavam da to razumem.

Razumeti, kako je moguće da se, *Jevrejin-latalica*, negde osećam kao kod kuće. Na putu si bio kod kuće, budalo.”

U drugim narativama putevi, kao specifična ne-mesta, stiču prvenstvo emotivne prirode, to jest, „nigde-ne-bivstva” u odnosu na prispeće koje je, dakako, uvek vezano za neko mesto: „Velim da putujem, zapravo volim samo da putujem. I ja sam uvek dobar putnik i rđav došljak, kao što to i Bernhard (*Thomas Bernhardt*) kaže za sebe. Velim da budem na putu, to jest da ne budem nigde.” (Imre Kertész: *Jegyzőkönyv*. Imre Kertes: *Zapisnik*).

Ali šta se oteleotvoruje u metafori putovanja, kad se najednom brutalno suočimo s fundamentalnom evidencijom, da putovanje nema kraja, da nema razloga da se okonča? – mogli bismo se upitati Bodrijarovim rečima.

Na drugom polu predodžbi o putovanjima, dakle, naspram koncepta beskrajnog putovanja dolazi do izražaja nada u mogućnost prispeća. „Mora da postoji negde jedno mesto, gde je prisustvo, zapravo, prispeće.” (György Konrád: *Kerti mulatság*. Đerđ Konrad: *Vrtna zabava*.)

(*Egzistencijalno rešenje: otići odavde!*) Metamorfoze putovanja, putešestvijušćih formi razumevanja uslediće kad pripovedanje više ne bude tumačilo putovanje kao kognitivnu

²⁹ Bazsányi Sándor: *Terepísméret. Az utazás: Mészöly Miklós művészeti többrétegű és átfogó metaforája*. (Šandor Bažanji: Poznavanje terena. Putovanje: višeslojna i obuhvatna metafora umetnosti Mikloša Meselja), Jelenkor, Pécs, 1996/1.

strukturu orijentisanu na spoznavanje postojećeg, nego kao najobuhvatnije shvaćeni način bivstvovanja izgnanika. Svim svojim sredstvima pokazuje kako krajnje redukovane okolnosti, skučeni duhovni okviri, zatvorena značenja ljudskog bivstvovanja indukuju neprestanu spremnost da se krene na put. Spremnost da se napusti svet, da se raskine s prošlošću, da se istupi iz kolopleta porodičnih odnosa. Neobične egzistencijalne kombinacije, spletovi i odnosi međuzavisnosti primoravaju odlazećeg da krene na put. Mami ga uz to i utopija inostranstva, mada mu je u potpunosti nepoznata strastvena faustovska privlačnost daljina – njegovu ličnost karakteriše nedostatak apodemičkog nagona.

Negativno energetsko polje nastalo unutar horizonta rodne zemlje, raspad prvobitnih horizontata, aktivira strategiju odbijanja, izbegavanja i bekstva i, ujedno, metafore očajničkog otvaranja prema svetu. Putovanje, naprsto, stvara distancu. Bezimenu, neimenljivu, sudbonosnu distancu. Magija distance na izvestan način doprinosi oslobođenju od neposrednosti. Srednjoevropsko, „taj nesiguran i netačan termin, sa svojom efikasno snažnom kulturnom aromom”, pridaje narativi uvek neobične boje.

Lutalica živi u iskustvu unutrašnje ponukanosti da se „ode odavde”, sve aspekte svoje egzistencije on doživljava u tom ključu. U kulturno i egzistencijalno artikulisanim doživljajima tog iskustva do izražaja dolaze čak i najdublji slojevi vlastite tradicije, sve u cilju ublažavanja negativnih doživljaja u iskustvu sa tuđinštinom. Tragom značenjske transformacije „korisnosti” (*utilitas*), toliko važne u očima ranih putnika, praktični cilj, praktična korist se svodi na puko preživljavanje. Stranstvovanje se u sadejstvu narativnih funkcija pojavljuje kao u putovanju dohvatljivo egzistencijalno rešenje. Poetička značenja putovanja afirmiše strukturirajući princip teksta, spajajući svetove koji imaju karakter pribižta, skrovišta.

(*Model jednosmernog putovanja*) Čak i ako manje-više uzgredno, ali treba reći nešto i o narativnom iskustvu eliptičkog, odnosno jednosmernog modela putovanja koje je poslednjih desetak godina naročito naglašeno prisutno u književnostima ovog podneblja. „Odavde uglavnom putuju samo oni koji odlaze zauvek. Zato ti imaš jedinstvenu priliku. Možeš da odeš i da se vratиш.”³⁰ Kad tradicionalno dvojna formacija putovanja i „vraćanja” u zavičaj više ne funkcioniše, i kad osnovna figura putne priповesti više nije povratak kući, taj tok razmišljanja možemo shvatiti kao karakterističan. Ostvarivost dvosmernog modela putovanja, strukturalne cikličnosti nadopunjene momentom obećanja povratka, „odisejsko prelaženje puta”, i to u obliku ronda, od ovog trenutka jeste izuzetna mogućnost. Sasvim jednostavno, nema „doma” za povratak, piše Stuart Hall (*Stuart Hall*).

Suštinsko obeležje putovanja, o kojem govorimo kao o delu kulture putovanja, jeste dobrovoljnost, i mada putnik iz nužde, u blohovskom (*Ernst Bloch*) smislu: emigrant, iako menja место boravka, uspostavlja distancu, boravi u promenljivim identitetima, on ipak ne putuje.³¹ U negativnoj koncepciji putovanja javljaju se izrazi osećanja privremenosti, izopštenosti i neukorenjenosti, osećanje gubitka tla, potreba za bežanjem – sve su to

³⁰ Jovica Aćin: *Arteindue*. In: Mali erotski rečnik srpskog jezika i druge priče. Stylos, Novi Sad, 2003. str. 9.

³¹ Ernst Bloch: Čar putovanja, antikvitet, sreća romana groze. Lijepa tuđina. In: Princip nada I. str., Zagreb, 1981. 429-435.

znaci da se u romaneskno uobličenoj fikciji ne otelotvoruje „srećno odmetanje”. Ovakva narativa situira putnika daleko od doma i mesta polaska, i govori o „diskontinuiranom stanju bivstvovanja”, piše Edvard Said (Edward Said). Mada bi put povratka (put „ne od kuće, nego ka kući” kako precizira Đerdđ Konrad) u svakoj pojedinoj pripovesti mogao iz neobične i uzbudljive perspektive da otvori misao prema kulturi porekla. U ovom smislu eliptične strukture, zanemarivanjem „vraćanja” u zavičaj, lišavaju priču mogućnosti ponovnog polaska, ponovnog približavanja, novog viđenja stvari i, zajedno sa mogućnošću ponovnog susreta, viđenja, lišavaju je mogućnosti reinterpretacije, novog oblikovanja značenja i revidiranja prvih utisaka. Na taj način, putešestvujuće forme razumevanja ne mogu da iskoriste evokativne, kontrastivne aspekte iznova doživljenog miljea, značenjske krugove već poznatog, doživljaj percepiranja promjenjenog i nepromjenjenog.

(*Osnovni sistem odnosa*) Po svemu sudeći trebalo bi posebno reći nešto i o onim pokušajima razumevanja čiji širi konteksti, doduše, nisu lišeni narative povratka, ali su ipak distancirani u pogledu forme putovanja. U uvodu *Knjige putovanja* (Grácia Kerényi: *Utazások könyve*, Budapest, 1979), Gracija Kerenji tumači upravo takve pokušaje: „ne volim da putujem od kako sam postao odrasli čovek. (...) Svoje doživljaje iz 1944/45 pomalo tragom Sempruna nazivam putovanjima. (...) U odnosu na ovo moje prvo „veliko putovanje”, sve što je potom usledilo, deluje bagatelno. To je osnovni sistem odnosa. Za njega me ne vezuju samo asocijacije kojih se ne mogu osloboediti...“ U suštini, reč je o tome da razumevanje ne može da poprimi formu putovanja a da ne uspostavi svoj narativni odnos prema „temeljnog sistemu odnosa“, i to krhkkom snagom sećanja na „putovanje“ iz dečinstva koje, poput svih drugih projekcija holokausta, pristupa radikalnoj reinterpretaciji jednog od osnovnih medijuma vaspitanja, kao razumevanja individue kontekstualizovanog u ideji putovanja i putnika razvojnog romana.

(*S mađarskog preveo Arpad Vicko*)